

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका निबन्धमा प्रकृतिप्रेम

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
राजेश सिलवाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०७०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको समूह २०६६/०६७ का छात्र श्री राजेश सिलवालले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको **लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका निबन्धमा प्रकृतिप्रेम** शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
(विभागीय प्रमुख) .....
२. उप-प्रा. रजनी ढकाल
(शोध निर्देशक) .....
३. प्रा. केशव सुवेदी
(बाह्य परीक्षक) .....

मिति: २०७०/०६/१०

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र श्री राजेश सिलवालले **लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका निबन्धमा प्रकृतिप्रेम** शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । शोध प्रक्रियाको अनुशासन भित्र रही शोध्य विषयको अपेक्षानुसार समाग्रीको सङ्कलन, वर्गीकरण र आवश्यक विश्लेषण गरी मिहेनतका साथ तयार पार्नुभएको उहाँको यस शोधपत्रबाट म पूर्णतः सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति :- २०७०/०६/०४

.....
उप-प्रा. रजनी ढकाल
शोध निर्देशक
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

कृतज्ञता ज्ञापन

“लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका निबन्धमा प्रकृतिप्रेम” शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरुआमा उपप्राध्यापक रजनी ढकालज्यूका निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । उहाँको सत्प्रेरणा, सहयोग, स्नेहका र कुशल मार्गनिर्देशनले यो शोधकार्य सम्पन्न हुन सकेको हो । यो सद्भाव भावी अध्ययनका निमित्त पनि उत्तिकै मार्गदर्शन रहने छ । आफ्नो अत्यन्त व्यस्त समयका बावजुद पनि उहाँले निरन्तर उपलब्ध गराउनु भएको समय, प्राविधिक तथा सैद्धान्तिक सहयोग र दिशानिर्देशन यस शोधकार्यका निमित्त अमूल्य साबित भएको छ । शोधलेखनको सुरुवातदेखि अन्त्यसम्म पूर्ण सजग गराउँदै कुशल मार्ग निर्देशन गरिदिनु हुने आदरणीय गुरुआमाप्रति म हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहमा हामीलाई पढाएर ज्ञानको ज्योति छर्नुहुने सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरू र गुरुआमाहरूप्रति हार्दिक प्रणाम गर्दछु । शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्यका लागि मार्ग प्रशस्त गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्यको क्रममा विभिन्न किसिमले सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण श्रेष्ठ गुरुहरूप्रति सादर नमन गर्दछु । नेपाली केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख तथा आदरणीय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमले शोधकार्यको निमित्त दिनुभएका सल्लाह र सुझाउ अमूल्य रहन गयो । आदरणीय गुरुहरू डा. नारायण गडतौला, डा. कृष्णप्रसाद घिमिरेप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । सामग्री सङ्कलनका क्रममा सुझाउ र सन्दर्भ सामग्री प्रदान गरी सहयोग गर्नुहुने लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका सुपुत्र प्रा.डा. पद्मप्रसाद देवकोटाज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

शैक्षिक सफलताको आशीर्वाद दिनुहुने मेरा बुबा जयकृष्ण सिलवाल र आमा शारदा सिलवालप्रति म सदैव ऋणी छु । मेरो शैक्षिक प्रगतिमा योगदान गर्नुहुने आदरणीय फुपू दिदी खुबकुमारी पाण्डेप्रति हार्दिक नमन प्रकट गर्दछु ।

शोध सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गरी दिनुहुने मित्र लक्ष्मी न्यौपाने, शोधपत्र छपाइको क्रममा योगदान गर्नुहुने मित्र रामप्रसाद खनालका साथै विभागीय कार्यहरूमा सहयोग र सुझाउ दिनुहुने विभागका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रदान गर्दछु ।

अन्त्यमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका निबन्धमा प्रकृतिप्रेम शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग सक्षम प्रस्तुत गर्दछु

शैक्षिक सत्र : २०६६/०६७
क्रमाङ्क : ०२
त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-३२-८४-२००४
मिति : २०७०/०६/१०

.....

राजेश सिलवाल
एम.ए. द्वितीय वर्ष
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

	पृष्ठ
पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय	१-१३
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.४.१ निबन्धकार देवकोटा सम्बन्धी गरिएका विद्यावारिधीय शोधकार्यहरू	३
१.४.२ निबन्धकार देवकोटा सम्बन्धी गरिएका दर्शनाचार्य स्तरीय शोधकार्य	३
१.४.३ निबन्धकार देवकोटा सम्बन्धी गरिएका स्नातकोत्तरीय शोधकार्यहरू	४
१.४.४ देवकोटाका निबन्धमा रहेका प्रकृतिप्रेमसँग सम्बन्धित प्रकाशित लेखरचनाहरू	५
१.५ शोध कार्यको औचित्य र उपयोगिता	१०
१.६ शोधको सीमा	११
१.७ शोधविधि	११
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	११
१.७.२ सामग्री विश्लेषणको अवधारणात्मक आधार र ढाँचा	११
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	१३
दोस्रो परिच्छेद : साहित्यमा प्रकृतिप्रेमको अवधारणात्मक आधार	१४-२९
२.१ विषय परिचय	१४
२.२ प्रकृतिको परिचय र परिभाषा	१४
२.२.१ विभिन्न शब्दकोषमा प्रकृतिको परिभाषा	१५
२.२.२ प्रकृतिप्रेमको स्वरूप	१६
२.३ विभिन्न वादहरूको दृष्टिकोणमा 'प्रकृतिप्रेम'	२०
२.३.१ परिष्कारवाद	२०
२.३.२ स्वच्छन्दतावाद	२१
२.३.३ यथार्थवाद	२२
२.३.४ अतियथार्थवाद	२२
२.३.५ प्रकृतवाद	२२
२.४ साहित्यमा प्रकृति विश्लेषणका आधारहरू	२३
२.५ प्रकृति विश्लेषणका आधारहरूको सङ्क्षिप्त परिचय	२४
२.६ साहित्यमा प्रकृतिविश्लेषणको आवश्यकता र महत्त्व	२९
२.७ निष्कर्ष	२९

तेस्रो परिच्छेद : देवकोटाको निबन्ध सिर्जना र निबन्ध यात्रा	३०-३९
३.१ विषय परिचय	३०
३.२ निबन्धकार देवकोटाको परिचय	३०
३.३ देवकोटाको निबन्ध लेखनको क्रमिक विकास र चरण विभाजन	३१
३.४ निष्कर्ष	३९

**चौथो परिच्छेद : देवकोटाका निबन्धहरूका प्रकृतिप्रेममूलक
भावहरूको विश्लेषण**

	४०-१०८
४.१ विषय परिचय	४०
४.२ निबन्धमा प्रकृतिप्रेमका सन्दर्भको सेरोफेरो	४०
४.२.१ वनस्पतिप्रतिको प्रेम	४१
४.२.२ मानवीय गुणका आधारमा प्रकृतिप्रेम	५१
४.२.३ तन्मय आधारमा प्रकृतिको प्रेम	६६
४.२.४ मन्मय आधारमा प्रकृतिप्रेम	७१
४.२.५ वर्षा, बादल तथा जलप्रतिको प्रेम	७६
४.२.६ भूगोल तथा धरातलीय स्वरूपप्रतिको प्रेम	७९
४.२.७ खगोलीय पिण्डहरूप्रतिको प्रेम	८३
४.२.८ चरा, कीटपतङ्ग तथा जनावरहरूप्रतिको प्रेम	८५
४.२.९ ध्वनि, वायु, स्वाद तथा बास्नाको आधारमा प्रकृतिप्रेम	९०
४.२.१० सौम्य स्वभावको प्रकृतिप्रेम	९४
४.२.११ रौद्र स्वभावको प्रकृतिप्रेम/चित्रण	९७
४.२.१२ प्रकृतिको मानवीकरण तथा मानवको प्रकृतीकरणप्रतिको प्रेम	१००
४.२.१३ दिव्यता तथा ईश्वरप्रतिको प्रेम	१०४
४.३ निष्कर्ष	१०८

पाँचौँ परिच्छेद : सारांश तथा निष्कर्ष

	१०९-१११
५.१ परिच्छेदगत सारांश	१०९
५.२ निष्कर्ष	१११
सन्दर्भ सामग्री सूची	११२-११४

तालिका सूची

पृष्ठ

तालिका नं. १	देवकोटाको निबन्धयात्राको पहिलो चरणका निबन्धहरू	३३
तालिका नं. २	देवकोटाको निबन्ध यात्राको दोस्रो चरणका निबन्धहरू	३८

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

सङ्क्षिप्त रूप

अनु.

अप्र.

ई.

उप प्रा.

एम.ए.

क्र.सं.

डा.

त्रि.वि.

दा.रू.

प्रा.

प्रा.लि.

पृ.

बि.ए.

म.दे.नि.

ल.नि.सं.

वि.सं.

वे.द.

सम्पा.

सा.द.

सं.

पूर्ण रूप

अनुवाद

अप्रकाशित

ईस्वी सम्वत्

उप-प्राध्यापक

मास्टर्स अफ आर्टस्

क्रमसङ्ख्या

डाक्टर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

दाडिमको रूखनेर

प्राध्यापक

प्राइभेट लिमिटेड

पृष्ठ

ब्याचलर अफ आर्टस्

महाकवि देवकोटाका निबन्ध

लक्ष्मी निबन्धसङ्ग्रह

विक्रम संवत्

वेदान्त दर्शन

सम्पादक/सम्पादन

साङ्ख्य दर्शन

संस्कृत